

การศึกษาวิเคราะห์การปฏิสนธิวิญญานตามหลักปฏิจจสมุปบาท
An Analysis of Patisondhivinnana according to
The Principles of Paticcasamuppada

¹สิริรัศมี สิงห์สนธิ

Sirirasami Singhasonthi

²พระมหาจীরวัฒน์ กนตวณโณ, ผศ.ดร

Phramaha Chiravat Kantawanno, Asst.Prof. Dr.

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism Mahachulalongkornrajavidyala University

¹Corresponding Author, Email: Sireeras888@hotmail.com

Received March 3, 2022; Revised June 24, 2022; Accepted: June 30, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การปฏิสนธิวิญญานตามหลักปฏิจจสมุปบาท โดยใช้การศึกษาจากเอกสาร หนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง ผลการวิเคราะห์พบว่า ปฏิสนธิวิญญาน คือ ปฏิสนธิจิต เป็นปฐมจิตและเป็นวิญญานทำหน้าที่รู้แจ้งอารมณ์ 6 ประการ คือ (1) จักขุวิญญาน (2) โสทวิญญาน (3) ฆานวิญญาน (4) ชิวหาวิญญาน (5) กายวิญญาน (6) มโนวิญญาน เป็นองค์ประกอบสำคัญอันจะทำให้ชีวิต คือ ชันธ์ 5 เจริญเติบโตได้อย่างสมบูรณ์ โดยมีหน้าที่หลัก 8 อย่าง คือ (1) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งอารมณ์ทางมโนทวาร เรียกว่า มโนวิญญาน (2) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งอารมณ์ทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาน (3) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งอารมณ์ทางหู เรียกว่า โสทวิญญาน (4) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก เรียกว่า ฆานวิญญาน (5) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น เรียกว่า ชิวหาวิญญาน (6) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย เรียกว่า กายวิญญาน (7) ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพเก่า เรียกว่า จุตติจิต และ (8) ทำหน้าที่เกิดในภพใหม่ เรียกว่า ปฏิสนธิจิต ซึ่งกระบวนการ ดังกล่าวนั้นเป็นปรากฏการณ์แบบข้ามภพข้ามชาติตามกระบวนการปฏิจจสมุปบาท และอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นวัฏจักรดวนจลล์จนกว่าจะบรรลุพระนิพพาน อันเป็นการตัดวงล้อแห่งปฏิจจสมุปบาทอย่างสิ้นเชิง ดังนั้นการเกิดใหม่จะมีขึ้นไม่ได้เพราะวงจรแห่งสังสารวัฏถูกตัดขาดและในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นไม่มีการรอคอยการเกิดใหม่ พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงให้ความสำคัญกับเรื่องของจิตเป็นสำคัญ เมื่อจิตดับปฏิสนธิจิตจะเกิดขึ้นทันที สัตว์ที่ตายไปแล้วจะต้องมีภพภูมิรองรับและเกิดในทันที จนกว่าวงล้อแห่งปฏิจจสมุปบาทจะถูกตัดขาดอย่างสิ้นเชิง

คำสำคัญ: ปฏิสนธิจิต ปฏิสนธิวิญญาณ ปฏิจสมุปบาท

Abstract

The article entitled to analyze of Patisondhivinnana according to the Principles of Patikasamuppada. This is a qualitative research done by studying academic documents. The results indicated that the Rebirth Consciousness in Theravāda Buddhism was the primary mind and the spirit that served to enlighten the six emotions, including (1) eye-consciousness, (2) ear-consciousness, (3) nose-consciousness, (4) tongue-consciousness, (5) body-consciousness, and (6) mind-consciousness. It was an important element that made life-the Five Aggregates, grow completely. They have eight main functions, that are, (1) functioning to perceive or to enlighten an emotional conscience or mind consciousness, called Mano-viññāṇa, (2) eye consciousness, called Cakṣu-viññāṇa, (3) ear consciousness, called Sota-viññāṇa, (4) nose consciousness, called Ghāṇa-viññāṇa, (5) tongue consciousness, called Jivhā-viññāṇa, (6) body-consciousness, called Kāya-viññāṇa, (7) functioning to move from the old world or death-consciousness, called Cuticitta, and (8) functioning to be born in a new world, called Paṭisandhicitta. These processes were evident in cross-worlds phenomenon in accordance with the Dependent Origination and they were under the rules of the Three Characteristics (Ti-lakkhana); impermanence (Aniccata), state of suffering (Dukkhatā), and soullessness (Anattatā). Life was cycled like a wheel until the Nirvana was attained where the wheel of rejection was completely cut off.

Keywords: Paṭisandhivinnāṇa, Paṭisandhicitta, Patikasamuppada

บทนำ

ชีวิตในทัศนะของพระพุทธศาสนา คือกระบวนการของกายและวิญญาณหรือส่วนที่เป็นรูปธรรมกับนามธรรม ส่วนที่เป็นรูปคือร่างกายและส่วนที่เป็นนามคือวิญญาณ เมื่อทั้งสองส่วนนี้ประกอบกันแล้ว ชีวิตมนุษย์จึงสมบูรณ์และดำเนินไปได้ ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตทั้งหมดรวมกันเรียกว่า สังขาร หมายถึงสิ่งประกอบกันขึ้นหรือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง แตกต่างกันเพียงว่าถ้าสังขารใดมีใจครองเรียกว่า อุปาทินนสังขาร (มนุษย์และสัตว์) แต่ถ้าสังขารใดไม่มีใจครอง เรียกว่า อนุปาทินนสังขาร (วัตถุหรือสสาร) สังขารหรือวัตถุสิ่งใดที่มีอยู่ในลักษณะสิ่งมีชีวิตวิญญาณ (ความรู้สึก) หมายถึงถึงสัตว์ทั้งหมดที่อยู่ในโลกนี้และอยู่ในโลกอื่นหรือมิติอื่นเรียกว่า สิ่งมีชีวิต สิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นประเภทใดก็ตามล้วนอยู่ภายใต้ ลักษณะ 3 อย่างหรือเรียกว่า กฎแห่งไตรลักษณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์), 2555) ในทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อมุมมองชีวิตเป็นไปตามสภาวะที่เป็นจริงและความมีอยู่จริงตามกฎแห่งธรรมชาติ การให้ความหมายของชีวิตจึงมีหลายทัศนะ เช่น ชีวิตคือ

ธรรมชาติรูปแบบหนึ่งที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ คือมีเกิดขึ้น (อุปะ) ตั้งอยู่ (ฐิติ) และดับสลาย (ภังคะ) หรือเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา (Impermanence) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่คงตัวภาวะที่เกิดขึ้นแล้วมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทุกขตา (Conflict) ความเป็นทุกข์ คือเป็นสิ่งที่สืบเนื่องจากความไม่เที่ยง กล่าวคือเมื่อความไม่มั่นคงไม่คงที่ย่อมก่อให้เกิดความทุกข์ ทุกข์เพราะความเปลี่ยนแปลงเช่น ทุกข์เพราะร่างกายที่ไม่สบาย ความเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น ย่อมเกิดจากความไม่เที่ยงทั้งสิ้น อนัตตา (Soullessness หรือ Non-Self) ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนแท้จริง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การที่เราไม่สามารถควบคุมได้ ให้เป็นไปในอำนาจของเราไม่ได้ จึงเรียกว่าไม่มีตัวตน ลักษณะทั้ง 3 อย่างนี้ประจำอยู่ในสิ่งมีชีวิตทุกชีวิต และสิ่งมีชีวิตทุกชีวิตต้องตกอยู่ภายใต้กระแสที่ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ อันสัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน เกิดดับสืบต่อเนื่องกันตลอดเวลาไม่ขาดสายจึงเป็นภาวะที่ไม่เที่ยง เมื่อเกิดดับไม่คงที่และเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัย ก็ย่อมมีความบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง และแสดงถึงความบกพร่องไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว และเมื่อทุกส่วนเป็นไปในรูปกระแสที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ขึ้นต่อเหตุปัจจัยเช่นนี้ ย่อมไม่เป็นตัวของตัวเอง มีตัวตนแท้จริงไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจของใครๆ ที่จะบังคับให้เป็นไปตามที่ตนปรารถนา

การอธิบายวิญญานในลักษณะของการเปลี่ยนแปลงตามหลักปฏิจจสมุปบาทว่า “เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 16 ข้อที่ 20 หน้าที่ 34, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) โดยการเปลี่ยนแปลงข้อมูลทางวิญญานนั้นจะสัมพันธ์กับรูปและเจตสิกจึงทำให้เกิดผลคือการรับรู้ และความรู้สึกละเอียดผ่านทางกาย โดยแรงนี้จะพบคำอธิบายให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวทางวิญญานที่เกี่ยวข้องกับที่ตั้งและไม่สามารถงอกงามได้ ดังข้อความที่กล่าวไว้อีกว่า ถ้าความกำหนดในวิญญานธาตุ ภูิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณจึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญานก็ไม่มี วิญญานที่ไม่มีที่ตั้งนั้น ก็ไม่งอกงามไม่ปรุงแต่ง ปฏิสนธิ หลุดพ้นไป (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 17 ข้อที่ 54 หน้าที่ 77 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จากความเกี่ยวข้องดังกล่าวทำให้วิญญานมีลักษณะเชื่อมโยง ไม่ขาดสายและต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา

บทความนี้ต้องการนำเสนอวิญญานในฐานะของการเข้าใจหรือมีมุมมองต่อชีวิตของมนุษย์ จึงจำเป็นต้องมองย้อนกลับไปถึงต้นกำเนิดของชีวิต หรืออาจจะเรียกว่าปฐมจิต คือวิญญานแรกของมนุษย์นั้นคืออะไร เกิดขึ้นเมื่อไร และมีกระบวนการที่ทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไร จึงเป็นเรื่องที่ควรศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการของปฏิสนธิวิญญานหรืออาจจะเรียกว่า กระบวนการของชีวิตมนุษย์หรือกระบวนการทำให้เกิดสังสารวัฏ ที่ส่งผลต่อภพชาติแบบสืบเนื่องและข้ามภพชาติ ซึ่งถ้ามีการศึกษาค้นคว้าจนเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งแล้วจะเป็นคำตอบอย่างหนึ่งที่ทำให้คนในสังคมหมดความสับสนในชีวิตและพร้อมที่จะบริหารจัดการกระบวนการทางวิญญานของตนเองได้อย่างถูกต้องเพื่อความเข้าถึงภพภูมิที่ดีและเข้าถึงความเป็นผู้หมดสิ้นกิเลสในที่สุด ซึ่งผู้เขียนเองก็ได้สืบค้นรวบรวมข้อมูลในประเด็นปฏิสนธิวิญญานตามหลักปฏิจจสมุปบาทที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา และหนังสือวิชาการ ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ธรรมชาติของวิญญาน

คำว่า วิญญาณ นี้นิยมใช้กันในหมายนัยหรือหลายไวพจน์ด้วยกัน กล่าวคือมีคำว่า มโน มานัส หรือมนัส หทัย ปันตระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธและมโนวิญญาณธาตุ คำเหล่านี้ มีความหมายโดยอ้อมกันมิใช่ตรงโดยสมบูรณ์ ในอภิธรรมได้กล่าวถึงคำเหล่านี้ไว้ว่า “จิต มโน มานัส หทัย ปันตระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุ ที่เหมาะสมกัน ในสมัยนั้นคำเหล่านี้ชื่อว่าจิตที่เกิดขึ้นนั้นในสมัยนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 34 ข้อที่ 63 หน้าที่ 39 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

วิญญาณเป็นองค์ธรรมที่เนื่องอยู่ในปฏิจกสมุปบาท อันเป็นธรรมแห่งการบรรลุอนุตรสัมมา สัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นถึงกระบวนการทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ เป็น สภาวะของสิ่งทั้งหลายที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ส่งผลให้ทุกสรรพสิ่งเป็นไปตาม ธรรมชาติ ไร้ผู้บังคับกำหนด เป็นทางเกิดของกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล เป็นเครื่องติดต่อกับโลก ภายนอก เป็นเครื่องแสดงโลกภายนอกแก่ผู้เป็นเจ้าของ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงความสำคัญของ วิญญาณไว้ว่า “สิ่งทั้งปวงนั้น ก็คือ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ ใจ กับธรรมารมณ์” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 18 ข้อที่ 232 หน้าที่ 225 มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, 2539) ฉะนั้น เพื่อให้รู้บริบทที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณ จึงแบ่งนัยสำคัญของศัพท์ออกเป็น ดังนี้

ก. อายตนะ (อ่านว่า อายะตะนะ) แปลว่า ที่เชื่อมต่อ เครื่องติดต่อ หมายถึงสิ่งที่ เป็นสื่อ สำหรับติดต่อกัน ทำให้เกิดความรู้ขึ้น แบ่งเป็น 2 อย่าง ได้แก่

1) อายตนะภายใน หมายถึงสื่อเชื่อมต่อที่อยู่ในตัวคน มี 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้งหมดนี้เป็นที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก

2) อายตนะภายนอก หมายถึงสื่อเชื่อมต่อที่อยู่นอกตัวคน มี 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ทั้งหมดนี้เป็นคู่กับอายตนะภายใน เช่น รูปคู่กับตา หูคู่กับเสียง เป็นต้น อายตนะภายนอกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ เมื่อตาเห็นรูป เรียกว่าสัมผัส รู้ว่ามีการเห็น เรียกว่า วิญญาณ เกิดความรู้สึกรู้ขึ้นเมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า เวทนา

ข. อารมณ์ แปลว่า สิ่งหน่วงเหนี่ยวจิต สิ่งที่ยึดติดจิตใจไว้ อารมณ์ในคำวัดหมายถึงสิ่งที่จิตไป เกาะเกี่ยวอยู่แล้วยึดติดไว้ มี 6 อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรม มีชื่อเรียกโดยเฉพาะ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสธารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ธรรมารมณ์ ตามลำดับ อารมณ์ในภาษา ทางโลกนำมาใช้กับความรู้สึกนึกคิดหรือจิตใจที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปแต่ละช่วงเวลา เช่น ที่ใช้ว่า อารมณ์ดี อารมณ์เสีย อารมณ์ร้อน อารมณ์เย็น ไม่มีอารมณ์ เป็นต้น ซึ่งมีความหมายต่างจาก ความหมายตามรูปศัพท์โดยสิ้นเชิง

สัมผัส หมายถึง ปฏิภาณที่เกิดขึ้นเมื่อองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ อายตนะภายใน 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) อายตนะภายนอก 6 (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อารมณ์) และวิญญาณ มา ประจวบกันหรือกระทบกันเข้า มีชื่อเรียกไปตามชื่ออายตนะภายใน 6 คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัสงาน สัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส

ส่วนความสำคัญของวิญญาณที่เรียกว่าใจ ใจว่าวิญญาณธาตุนี้เป็นธาตุสำคัญที่สุด เพราะเป็น ตัวการที่ทำให้ธาตุต่างๆ รวมกัน ก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดมีชีวิตชีวา มีจุดหมาย มีปฏิภาณต่อ สิ่งแวดล้อม ธาตุทั้ง 6 นี้ต้องอาศัยกันและกัน เพราะถ้าพังธาตุรู้ไม่มีรูปร่างไม่อาจแสดงอะไรให้ ปรากฏได้ จำต้องอาศัยธาตุทั้ง 5 จึงจะเกิดเป็นรูปร่างขึ้นมา เช่น เกิดเป็นคน เป็นต้น กล่าวได้ว่าชีวิต

ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจต่างอิงอาศัยกันและกัน วิญญาณหรือจิตนี้ถึงแม้จะรู้ได้เพราะอาศัยร่างกาย แต่วิญญาณก็ไม่ใช่ร่างกาย เปรียบเหมือนไฟฟ้าอาศัยสายไฟฟ้าแต่ก็ไม่ใช่สายไฟฟ้า หรือกลิ่นหอมมีในดอกไม้แต่ก็มีโชดอกไม้นั่นเอง ในกระบวนการรับรู้ที่วิญญาณก็ต้องอาศัยอายตนะทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ จึงจะรู้ได้ เช่น อาศัยตาจึงจะรูปร่าง อาศัยหูจึงจะรู้เสียง เป็นต้น อายตนะที่ 6 หรือวิญญาณนั้นสำคัญมากเพราะนอกจากจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการตั้งครรรค์เมื่อได้สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมแล้ว ยังเป็นปัจจัยสำคัญหลังจากเกิดแล้วอีกด้วย กล่าวคือเมื่อคนเกิดแล้ว จิตใจหรือวิญญาณจะมีบทบาทสำคัญที่สุด เพราะเป็นผู้รับรู้ ผู้กำหนดโชคชะตาของคน คนจะรับรู้ความรู้สึกรู้ต่าง ๆ ได้ก็เพราะวิญญาณ จะรู้เรื่องราวต่าง ๆ ก็เพราะวิญญาณ จะสุขทุกข์ก็เพราะวิญญาณ ตลอดถึงจะเป็นคนดี คนชั่ว หรือเลือกเป็นคนแบบไหนก็เพราะวิญญาณ เพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างจึงสำเร็จมาจากวิญญาณ

จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ของอายตนะในกระบวนการรับรู้ได้ดังนี้ อายตนะ + อารมณ์ + วิญญาณ = สัมผัสเวทนา หรืออาจกล่าวได้ว่า ทางรับรู้ + สิ่งที่ถูกรู้ + วิญญาณ = การรับรู้ เกิดความรู้สึกต่ออารมณ์ และแสดงด้วยภาพตารางต่อไปนี้

อายตนะภายใน (ทวาร) 6	+	อายตนะภายนอก (อารมณ์) 6	→	วิญญาณ
1. จักขุ (ตา)		1. รูป (รูป)		1. จักขุวิญญาณ
2. โสตะ (หู)		2. ลัทธะ (เสียง)		2. โสทวิญญาณ
3. ฆานะ (จมูก)		3. คันธะ (กลิ่น)		3. ฆานวิญญาณ
4. ชิวหา (ลิ้น)		4. รสะ (รส)		4. ชิวหาวิญญาณ
5. กาย (กาย)		5. โผฏฐัพพะ (สิ่งต้องกาย)		5. กายวิญญาณ
6. มโน (ใจ)		6. ธรรม (เรื่องที่ใจนึกคิด)		6. มโนวิญญาณ
ประกอบศัพท์เป็น จักขายตนะ, โสธายตนะ, ฆานายตนะ, ชิวหายตนะ,		ประกอบศัพท์เป็น รูปายตนะ ลัทธายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ		แปลว่า ความรู้ทางตา (เห็น), ความรู้ทางหู (ได้ยิน),

กายายตนะ, มนายตนะ, จักขุทวาร, โสตทวาร, ฆานทวาร, ชีวหาทวาร, กายทวาร, มโนทวาร, (ประสาทรูปหรือ ประสาท ใช้กับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ไม่รวม ถึงใจ (มโน)	โณฏฐัพพายตนะ ธัมมายตนะ รูปารมณ สัททารมณ คันธารมณ รสารมณ โณฏฐัพพารมณ ธัมมารมณ	ความรู้ทางจุมก (ได้กลิ่น), ความรู้ทางลิ้น (รู้รส), ความรู้ทางกาย (อ่อนแข็ง เป็นต้น), ความรู้ทางใจ (นึกคิด)
---	---	---

พุทธทาสภิกขุยังได้กล่าวเรื่องนรกสวรรค์ทางอายตนะมีความว่า “ถ้าเอาเรื่องนามธรรมฝ่ายวิญญานเป็นหลักแล้ว ทั้งนรกทั้งสวรรค์อยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นที่นั่นร้อนอยู่ที่อายตนะทั้ง 6 นี่เป็นนรก สบายอย่างนี้เป็นสวรรค์ แต่ผมยืนยันว่าตามหลักของพระพุทธเจ้าว่า นรกที่อยู่ที่ยอายตนะ 6 นี่คือนรกจริง สวรรค์ที่อยู่ที่ยอายตนะ 6 นี่คือนรกจริง” และกล่าวถึงกามตัณหาที่สัมพันธ์กับอายตนะความว่า “ความรู้สึกที่ใครจะได้วัตถุที่อร่อยๆ ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ รวมทั้งใครที่จะได้เกิดหรือได้อยู่ในท่ามกลางสิ่งเหล่านั้นคือกามตัณหา ความอยากเช่นนี้เกิดมาจากอวิชชาเพราะไม่รู้แจ้งตามความเป็นจริงในสิ่งเหล่านั้น จึงได้อยากเช่นนั้นหรือเห็นกงจักรเป็นดอกบัว จึงหล่อเลี้ยงดวงชีวิตด้วยการให้อยากอยู่เสมอ คืออยากที่จะให้ได้โผล่อยู่เสมอ เพราะขณะที่โผล่อยู่นั่นเองจะได้เสวยอารมณ์นั้นๆ ความรู้สึกที่อยากเกิดมาลองกันใหม่นั้นมีเหลืออยู่ประจำใจโดยไม่ต้องมีเจตนา เมื่อใดตัณหาจัดเมื่อนั้นดวงชีวิตก็ถูกโพล่งเติมที่ คล้ายกับเครื่องจักรที่เปิดเติมที่จนสิ้นระรัว คอยปลอบเลี้ยงดวงชีวิตให้ใหญ่โตขึ้น ด้วยความอยากอันไม่รู้จักสิ้นสุดสิ้นของตนเอง ” (พุทธทาสภิกขุ, 2554)

วิญญาน (การรับรู้) นี้มีสื่อเชื่อมต่อ คืออายตนะซึ่งทำหน้าที่รับไข่มุนุษย์ 2 อย่าง คือ เป็นทางรับรู้โลกหรือเป็นแหล่งนำโลกมาปรากฏต่อมนุษย์ และเป็นช่องทางเสวยโลกหรือเป็นประตูที่มนุษย์จะเปิดออกไปรับอารมณ์ที่เป็นรสอร่อยของโลกมาเสพเสวย ดังนั้น วิญญาน (การรับรู้) จึงสื่อมาทางอายตนะทั้ง 6 และมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตในฐานะเป็นสิ่งที่พึงสำรวจระมัดระวัง คุ่มครองรักษาด้วยสติ มิให้ยินดียินร้าย มิให้หลงใหลในเรื่องราวที่เกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ให้มีสติในการดำเนินชีวิต รู้เท่าทันตลอดเวลาเป็นเหตุให้จิตใจสงบ เมื่อคุ่มครองดีแล้วพิจารณารู้ชัดตามความเป็นจริงแล้วก็จะทำให้ถึงที่สุดแห่งกองทุกข์ได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่าอินทรีย์ 6 ประการคือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ภิกขุทั้งหลาย เมื่อใดภิกขุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ 6 ประการนี้ตามความเป็นจริงเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกขุนี้เรากล่าวว่า อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้วสิ้นภวสังโยชนแล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 19 ข้อที่ 497 หน้าที่ 306 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

พระพุทธองค์ตรัสถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิญญานกับบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยอุปมาว่าอายตนะเป็นประตูเมืองความว่า เมือง ได้แก่ กาย ซึ่งประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป 4 เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาสไม่เที่ยงแท้ ต้องอุปถัมภ์นวดเพ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา, มี 6 ประตู ได้แก่ อายตนะภายใน 6, นายประตู ได้แก่ สติ, ราชทูต 2 นาย มีราชการด่วน ได้แก่ สมณะและวิปัสสนา, เจ้าเมือง ได้แก่ วิญญาน, ทางสี่แยกกลางเมือง ได้แก่ มหาภูตรูป 4

คือ (1) ปฐวีธาตุ ธาตุดิน (2) อาโปธาตุ ธาตุน้ำ (3) เตโชธาตุ ธาตุไฟ (4) วาโยธาตุ ธาตุลม, พระราชสาส์นตามความเป็นจริง ได้แก่ นิพพาน, ตามทางที่ตนมา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์แปดใน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 18 ข้อที่ 245 หน้าที่ 255 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ผู้เขียนจึงสรุปธรรมชาติของวิญญูณมีชื่อเรียกที่เป็นไวพจน์แทนกันได้หลายคำ เช่น มโน วิญญูณ มนัส เป็นต้น เพียงแต่ไม่ได้เป็นคำพูดตรงๆ เท่านั้น วิญญูณ หมายถึง การรับรู้ทางสื่อหรือทางอายตนะสัมผัส เช่น จักขุวิญญูณ การรับรู้เมื่อตาเห็นรูป เป็นต้น วิญญูณ มีทั้งหมด 6 ประเภท คือ จักขุวิญญูณ (การรับรู้ของตากับรูป) โสตวิญญูณ (การรับรู้ของหูกับเสียง) ฆานวิญญูณ (การรับรู้ของจมูกกับกลิ่น) ชิวหาวิญญูณ (การรับรู้ของลิ้นกับรส) กายวิญญูณ (การรับรู้สัมผัสของกายกับสิ่งที่มากระทบ เช่น หนาว ร้อน) และมโนวิญญูณ (การรับรู้ของใจที่มีต่อธรรมารมณ์ที่มากระทบ เช่น โกรธ ไม่พอใจ รัก หลง) และเป็นองค์ธรรมที่เนื่องอยู่ในปัจจุสมุปบาทอันเป็นธรรมแห่งการบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นถึงกระบวนการทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์เป็นสภาวะของสิ่งทั้งหลายที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ส่งผลให้ทุกสรรพสิ่งเป็นไปตามธรรมชาติ ไร้ผู้บังคับกำหนด เป็นทางเกิดของกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล เป็นเครื่องติดต่อกับโลกภายนอก เป็นเครื่องแสดงโลกภายนอกแก่ผู้เป็นเจ้าของ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงความสำคัญของวิญญูณไว้ว่า “สิ่งทั้งปวงนั้น ก็คือ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโณภูมัพพะ ใจกับธรรมารมณ์” และตรัสอีกว่า “บุคคลจะสิ้นความทุกข์เมื่อกำหนดรู้ คลายกำหนดสิ่งทั้งปวงนี้ได้

กระบวนการเกิดปฏิสนธิวิญญูณหรือคันธัพพะ

การเกิดปฏิสนธิวิญญูณในทางพระพุทธศาสนาได้ถูกอธิบายตามลักษณะของการขั้นตอนที่เชื่อมโยงหากัน ดังนี้

1. กระบวนการจุติ เมื่อมนุษย์เป็นสัตว์กำเนิดในจำพวกขลาพุชะ คือ เกิดจากกรรมมารดาและคลอดออกมาเป็นตัวตามทัศนะของพระพุทธศาสนาได้อธิบายการปฏิสนธิและพัฒนาการไว้ว่าเป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยมีความพร้อมด้วยองค์ประกอบในการกำเนิดไว้ 3 องค์ประกอบ ดังพุทธพจน์ในมหาตัตถาสังขยสูตร ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เพราะปัจจัย 3 ประการประชุมพร้อมกันการถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ ในสัตว์โลกนี้ มารดา บิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดาอย่าไม่มีระดู และคันธัพพะยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ ในสัตว์โลกนี้มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่คันธัพพะยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ แต่เมื่อใด มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้นเพราะปัจจัย 3 ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 12 ข้อที่ 408 หน้าที่ 444-445 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

จากพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การตั้งครรภ์ หรือจะ เรียกว่า การเกิดของมนุษย์นั้นจะเกิดได้ต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ บิดามารดามีความสัมพันธ์ทางเพศกัน มารดาอยู่ในสภาพ ที่จะให้กำเนิดได้ และมีสิ่งที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า คันธัพพะ เข้าไปอยู่ในไข่ของมารดาที่ได้รับเชื้อจากบิดาแล้ว องค์ประกอบทั้งสามนี้ต้อง ประจวบพร้อมในเวลาเดียวกัน กล่าวคือขณะที่มารดาบิดามีเพศสัมพันธ์ กันนั้นเชื้อสุกกับไข่ได้ผสมกัน ช่วงเวลาที่สองสิ่งนี้ประจวบกันเข้าได้มีคันธัพ

พะเข้ามาผสมอีกทางหนึ่ง ครบอย่างนี้การตั้งครรรจ์จึงจะเกิดได้ ซึ่งสิ่งที่เรียกว่าคันธัพพะนั้นได้แก่ สัตว์ที่ปรากฏในครรรจ์ สัตว์ดังกล่าว หมายถึงปฏิสันธิวิญญานที่สืบเนื่องมาจากจุติวิญญานของสัตว์ที่ถึง แก่กรรมคือสัตว์ผู้ไปเกิด ซึ่งตอนนั้นถือว่าอยู่ในภพก่อน วิญญานหรือ จิตสุดท้ายจะมุ่งหน้ามาสู่กำเนิดโดยมีคตินิมิต เป็นตัวนำและวิญญาน ที่มาปฏิสันธินั้นมีความแตกต่างกันดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

สัตว์บางชนิดในโลกนี้ ไม่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรรจ์ ของมารดา ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรรจ์ ของมารดา (และ) ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรรจ์ของมารดา นี่เป็นการก้าว ลงสู่ครรรจ์ ประการที่ 1 สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะ ก้าวลงสู่ครรรจ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะ อยู่ในครรรจ์ ของมารดา ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรรจ์ของมารดา นี่เป็นการก้าวลงสู่ครรรจ์ ประการที่ 2 สัตว์บางชนิดใน โลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรรจ์ของมารดา รู้สึกตัวขณะ อยู่ในครรรจ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรรจ์ ของมารดา นี่เป็นการก้าวลงสู่ครรรจ์ ประการที่ 3 สัตว์บาง ชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรรจ์ของมารดา รู้สึกตัว ขณะอยู่ในครรรจ์ของมารดา (และ) รู้สึกตัวขณะคลอดจาก ครรรจ์ของมารดา นี่เป็นการก้าวลงสู่ครรรจ์ ประการที่ 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 312 หน้าที่ 294 มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, 2539)

2. กระบวนการสืบต่อ มาจากการสืบต่อของจิตที่มาก่อเกิดในครรรจ์มีพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในมหา นิทานสูตร อย่างชัดเจนว่า

อานนท์ ข้อที่เรากล่าวเช่นนั้นว่า เพราะวิญญานเป็น ปัจจัย นามรูปจึงมี เธอพึงทราบ เหตุผลที่วิญญานเป็น ปัจจัยนามรูปจึงมีดังต่อไปนี้ ก็ถ้าวิญญานจักไม่หยั่งลงใน ท้องมารดา นามรูปจะก่อตัวขึ้นในท้องมารดาได้หรือ ท่าน พระอานนท์ทูลตอบว่า ไม่ได้เลยพระพุทธเจ้า ข้า พระผู้มี พระภาคตรัสถามว่า ก็ถ้าวิญญานหยั่งลงในท้องมารดา แล้วล่วงเลยไปนามรูปจัก บังเกิดขึ้นเพื่อความเป็นอย่างนี้ได้ หรือ ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มี พระภาคตรัสถามว่า ก็ถ้าวิญญานเด็กชายหรือ เด็กหญิงผู้เยาว์วัยจักขาดความสืบต่อ นามรูปจักเจริญ งอกงามไพบูลย์ได้หรือ ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้า ข้า พระผู้มี พระภาคจึงตรัสว่า อานนท์ เพราะเหตุนี้ เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่ง นามรูปก็คือวิญญานนั่นเอง (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 115 หน้าที่ 65-66 มหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

วิญญานที่ดับในชาติก่อน เรียกว่า จุตติ วิญญาน ส่วนวิญญาน ที่เกิดในภพใหม่เรียกว่า ปฏิสันธิวิญญาน เมื่อจุติวิญญานจะดับลง ในชาติก่อน ได้ส่งผลบุญหรือบาปออกไปเป็นปัจจัยให้เกิด การปฏิสันธิ ในชาติใหม่ แต่ปฏิสันธิวิญญานก็ไม่แตกต่างจากจุติวิญญานโดย สิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะผล บุญหรือบาปที่จิตวิญญานส่งมาได้เป็นพลัง ผลักดันให้เกิดปฏิสันธิวิญญานนี้ ดังนั้น ปฏิสันธิวิญญาน จึงได้รับมรดก ทุกอย่างจากจุติวิญญาน ผลกรรมที่ทำไว้แต่ชาติก่อนไม่ได้ดับสูญไป พร้อมกับการดับ ของจุติวิญญาน ทั้งนี้เพราะผลกรรมเหล่านั้นได้ข้ามไปสถิตอยู่ในปฏิสันธิวิญญานที่เพิ่งเกิดใหม่ (พระ เมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2533)

ขั้นตอนทั้ง 2 นี้เป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยจะพบขั้นตอนเหล่านี้จากความเปลี่ยนแปลงจากจิตที่ เป็นนามธรรมไปสู่การเชื่อมโยงไปสู่รูปธรรม โดยการเชื่อมโยงนี้เป็นการเป็นไปผ่านการจิตและสืบต่อ กันไป

ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิสนธิวิญญาณ และปฏิจสมุปบาท

พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นได้อธิบายความเป็นเหตุเป็นผล หรือความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยไว้ในหลักคำสอนที่เรียกว่า “หลักปฏิจสมุปบาท” ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นอาการของสิ่งทั้งหลายที่สัมพันธ์กันที่อาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันอย่างเป็นกระแส ในภาวะที่เป็นกระแสนี้ขยายความหมายออกไปให้เห็นเป็นลักษณะต่างๆ ได้ คือ สิ่งทั้งหลายนั้นมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องอาศัยเป็นปัจจัยแก่กัน มีอยู่ได้ หรือเกิดขึ้นได้โดยความสัมพันธ์กัน ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ หรือดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง และเช่นเดียวกันปฏิสนธิวิญญาณต้องมีเหตุ มีปัจจัย หรือมีองค์ประกอบที่ต้องอาศัยสิ่งอื่นจึงจะเกิดขึ้นได้ ซึ่งสามารถนำหลักปฏิจสมุปบาทนั้นมาเป็นหลักในการอ้างอิงปฏิจสมุปบาท คือ การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น เป็นกฎธรรมชาติที่แสดงให้เห็นว่า ทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ (ปฏิสนธิวิญญาณ คือส่วนหนึ่งของธรรมชาติ) ต้องมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆต่อไป จะดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่ได้ นั่นคือ

1. ความสัมพันธ์ทางการเกิดทุกข์ โดยมีคำอธิบายภายใต้หลักการ คือ ถ้าสิ่งนี้มี สิ่งนั้นก็มิ ถ้าสิ่งนี้ดับ สิ่งนั้นก็ดับ มีความเกี่ยวข้องกันไปไม่รู้จบ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีใจของพวกเธอทั้งมีใจของคนอื่น กายนี้กรรมเก่าควบคุมไว้ จิตประมวลไว้ พึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมมนสิการปฏิจสมุปบาทอย่างดีโดยแยกคายในกายนั้นว่า

เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี

เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือ

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย

ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจก็มีพร้อม ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มิได้ด้วยประการฉะนี้ เพราะอวิชชาสารถดับไปไม่เหลือ สังขารจึงดับ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 30 ข้อที่ 88 หน้าที่ 312 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2. ความสัมพันธ์ทางการดับทุกข์ ลักษณะดังกล่าวที่เกิดขึ้นตามลำดับนี้จัดเป็นปฏิจสมุปบาท โดยอนุโลม คือเมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ในขณะเดียวกันถ้าปัจจัยเหล่านี้ สิ่งใดสิ่งหนึ่งดับ ก็จะทำให้ปัจจัย อื่นๆ ดับติดต่อกันไปซึ่งลักษณะที่เป็นตรงกันข้ามนี้เรียกว่า ปฏิจสมุปบาทโดยปฏิโลม มีลักษณะ ดังนี้

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ขาดจึงดับ

โหม่นส อูปายาส จึงดับ

เพราะชาติดับ ขรา มรณะ โสกะ ปรีทเว ทุกข์

กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการดับด้วยอาการอย่างนี้

(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 3 หน้าที่ 175 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบของชีวิตตามกฎปฏิจจสมุปบาทดังกล่าวนี้ ถ้าเป็นสายเกิดเรียกว่า สมุทัยวาร ในทางตรงกันข้าม ถ้าเราสามารถรู้เท่าทันกระบวนการของชีวิตและกำจัดเหตุเสียได้ ผลก็ย่อมสิ้นสุดลง ปฏิจจสมุปบาทดังกล่าวนี้เป็นสายดับเรียกว่า นิโรธวาร ซึ่งมีลำดับความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันทั้งสายเกิดและสายดับ ทุกสิ่งทุกอย่างหรือที่เรียกว่า สภาวธรรม จะมีอวิชชาเป็นตัวเหตุอันดับแรก กล่าวคือ เพราะมีอวิชชา ทุกสิ่งทุกอย่างจึงมี และเพราะอวิชชาดับคือสิ้นสุดลง ทุกสิ่งทุกอย่างก็ย่อมดับลงด้วยซึ่งด้วยความเป็นเหตุเป็นผลนี้ ก็ยังใช้อธิบายการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลกหรือที่เรียกว่า “สังสารวัฏ” โดยความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดนี้ส่งผลให้เกิด “ภพชาติ” เมื่อเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด อย่างนี้จิตหรือวิญญาณของสัตว์ทั้งหลายก็เหมือนกับการเดินทาง นับตั้งแต่มีปฏิสนธิวิญญาณปรากฏในครรภ์ของมารดาจนกระทั่งออกมาสู่โลกภายนอก เกิดเป็นมนุษย์และสัตว์มีชีวิตจนกระทั่งสิ้นอายุขัยสุดท้ายชีวิตก็จะผ่านจากภพนี้ไปสู่ภพอื่น จากภพอื่นไปสู่ภพต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุดมากกว่าเมื่อดมทรายในแม่น้ำคงคาที่ยังพอสามารถนับได้ ดังพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคานี้เริ่มต้นจากที่ใดและถึง มหาสมุทร ณ ที่ใด เมื่อดมทรายในระหว่างนี้ ง่ายที่จะนับได้ว่าเท่านี้เม็ด เท่านี้ 100 เม็ด เท่านี้ 1,000 เม็ด หรือว่าเท่านี้ 100,000 เม็ด กับทั้งหลายที่ผ่านพ้นไปแล้วมากกว่าเมื่อดมทรายเหล่านั้น มิใช่เรื่องง่ายที่จะนับกับเหล่านั้นว่า เท่านี้กับ เท่านี้ 100 กับ เท่านี้ 1,000 กับ หรือว่าเท่านี้ 100,000 กับ ซ่อนนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสังสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาปิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้วนเวียนท่องเที่ยวไป สัตว์เหล่านั้นก็เสวยความทุกข์เสวยความลำบาก ได้รับความพินาศเต็มป้าเข้าเป็นเวลายาวนาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 16 ข้อที่ 436 หน้าที่ 222 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

3. ความสัมพันธ์ด้านการรับรู้ เป็นการรับรู้ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน อนาคต โดยมองย้อนถึงความสัมพันธ์กันระหว่างจิตวิญญาณและปฏิสนธิวิญญาณนั้น มีอธิบายไว้ว่าความจริงเมื่อสัตว์ใกล้ต่อความตายโดยสภาวะตามปกติหรือ โดยความพยายามในภพอดีต อดีตไม่ได้ซึ่งกลุ่มมรรณแห่งศีลตรา ซึ่งมีเวทนาอันใกล้ต่อความตาย อันตดซึ่งเส้นเอ็นอันเป็นข้อต่อแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งปวงซึ่งใครๆ ก็ทนไม่ได้ เมื่อสรีระชบชืดโดยลำดับดุจใบตาลสดที่ตากไว้กลางแดด เมื่ออินทรีย์มีจักขุเป็นต้นดับแล้ว เมื่อกายอินทรีย์มโนทริย์ และชีวิตินทรีย์อันดำรงอยู่ในฐานะสักว่า หทยวัตถุ วิญญาณอาศัยหทยวัตถุที่ยังเหลือในขณะนั้น ปรารภกรรมกล่าวคือ สังขารมีปัจจัยที่ยังเหลือได้แล้วอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดากรรม อาจิณณกรรม อาสันนกรรม และกรรมที่ทำไว้ก่อน หรือปรารภอารมณ์กล่าวคือกรรม กรรมนิमित คตินิมิต ที่เข้าไปปรากฏแล้วนั้น เป็นไปวิญญาณนั้นนั่นแหละ เมื่อเป็นไปเพราะละตัณหาและอวิชชายังไม่ได้ จึงถูกตัณหาให้น้อมไป สังขารอันเป็นสหชาตธรรมย่อมซัดไปในอารมณ์นั้นอันเป็นโทษอันอวิชชาปกปิดแล้วนั้น วิญญาณนั้นถูกตัณหาให้น้อมไปอันสังขารทั้งหลายซัดไปอยู่ ด้วยอำนาจการสืบต่อ ย่อมละหทัยที่อาศัยอันมีมาก่อน จะยินดียิ่งก็ตาม ไม่ยินดียิ่งก็ตาม ซึ่งหทัยอันเป็นที่อาศัยอันกรรมให้ตั้งขึ้นอันอีก ย่อมเป็นไปด้วยปัจจัยทั้งหลายมีอารมณ์เป็นต้นที่เดียว เหมือนบุรุษเหนี่ยวเชือกที่ผูกกับต้นไม้ฝั่งนี้ข้ามเหมืองไปจะนั้น อนึ่งในวิญญาณทั้งหลายเหล่านี้ วิญญาณดวงก่อนเรียกว่า จุติ

เพราะเคลื่อนไป ดวงหลัง เรียกว่า ปฏิสนธิ เพราะสืบทอดภพอื่นเป็นต้น ปฏิสนธิวิญญูณนั้น บัณฑิต พึงทราบว่ามีไช้จากภพก่อนมาในภพนี้ แม้เว้นเหตุมีกรรม สังขาร คติ และอารมณ์เป็นต้น

แต่ภพก่อนนั้นก็ไมปรากฏ เปรียบเหมือนเสียงสะท้อนเป็นต้น ซึ่งเสียงสะท้อนนั้น มิใช่เป็น เสียงเดียวกัน มิใช่เป็นเสียงต่างกัน (กับเสียงเดิม) เพราะเนื่องกันด้วยความสืบทอด แสงประทีป รอย ประทับตรา และเงาพื้เป็นอุทาหรณ์ในเรื่องนี้ คือ ในการที่วิญญูณนี้ ไม่มาในภพนี้แต่ภพก่อนและ ความที่วิญญูณนี้เกิดขึ้นเหตุที่นับเนื่องด้วยอดีตภพเหมือนอย่างว่าเสียงสะท้อน แสงประทีป รอย ประทับตรา และเงามีเหตุมาแต่เสียงเป็นเบื้องต้น มิได้แยกกันไปในที่ใด ฉนใด จิตนี้ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ก็ในฐานะนี้จิตนี้มีไช้เป็นดวงเดียวกัน ทั้งมีไช้ต่างกัน เพราะเนื่องกันด้วยความสืบทอด จริ่งอยู่ถ้าว่า เมื่อ มีความเนื่องกันด้วยความสืบทอด ความเป็นอย่างเดียวกันพื้มีโดยส่วนเดียวไซ้ นมส้ม ก็ไม่พื้เกิดแต่ นม ก็ถ้าว่าความต่างกันพื้มีโดยส่วนเดียวไซ้ นมส้มก็ไม่พื้มีเพราะนมสดเป็นใหญ่ ในเหตุที่เกิดขึ้น แห่งเหตุทั้งหมดคนี้ยนี้ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะพื้เป็นการตัดโวรหารแห่งโลกทั้งหมดไปเสีย และการตัด โวรหารของโลกทั้งหมดนั้น ไม่น่าปรารถนา เพราะฉนั้น ในเรื่องนี้ ไม่ควรเข้าใกล้ความเป็นอันเดียวกัน หรือความต่างกันโดยส่วนเดียวกัน ฉนี้แล (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ความจริงในคำสอนของพระพุทธศาสนามีการกล่าวถึงการเกิดและการตายไว้ทั้ง 2 นัย คือ การเกิดและการตายแบบข้ามภพข้ามชาติดังกล่าวมาแล้ว และการเกิดและการตายแบบชั่วขณะจิต การเกิดตายนัยแรกเป็นการเกิดตายของมนุษย์ตามที่เข้าใจกันทั่วไป ส่วนการเกิดตายนัยหลังเป็นการ เกิดตายที่กำหนดเอาอาการเกิดดับของจิตเป็นหลัก พุทธศาสนาถือว่าจิตมีการเกิดดับเป็นขณะอยู่ ตลอดเวลา การเกิดและการตายแบบชั่วขณะจิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 29 ข้อที่ 21 หน้าที่ 182 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การแสดงการเกิดการตายแบบชั่วขณะจิตซึ่งเป็นการเกิดการตายตามความหมายทางปรมัตถ์ นั้นคือ เมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้น สิ่งมีชีวิตที่มีจิตซึ่งพุทธศาสนาเรียกว่า สัตว์ ก็ชื่อว่าเกิดขึ้น เมื่อจิตดวง นั้นดับก็เรียกว่าสัตว์ตาย การเกิดการตายแบบนี้มีอยู่ทุกขณะจิต ในช่วงชีวิตตามธรรมดาของบุคคลหนึ่ง ย่อมมีการเกิดการตายแบบนี้ับครั้งไม่ถ้วน ซึ่งย่อมแตกต่างจากการเกิดจากกรรมมารดา และตายเมื่อ สังขารร่างกายนั้นแตกดับเพราะสิ้นลมหายใจ ในข้อความที่ยกมากล่าวไว้นั้น ข้อความว่า "ชีวิตย่อม เป็นอยู่ในขณะจิตปัจจุบัน" หมายความว่า การดำรงอยู่ที่แท้จริงของชีวิตมีช่วงเวลาที่แสนสั้นเพียง ชั่วขณะจิตเดียว คือ ขณะจิตปัจจุบันเท่านั้น คำว่า "ไม่เป็นอยู่แล้ว" หมายความว่า ชีวิตไม่ได้เป็นอยู่ ด้วยขณะจิตที่เป็นอดีต เพราะขณะจิตที่เป็นอดีตได้ดับไปแล้ว ไม่มีอยู่แล้ว คำว่า "จักไม่เป็นอยู่" หมายความว่า การดำรงอยู่ของชีวิตไม่ได้อยู่ด้วยขณะจิตที่เป็นอนาคต เพราะขณะจิตที่เป็นอนาคตยัง ไม่เกิดขึ้น จิตที่มีอยู่จริง ๆ ก็คือจิตที่เป็นปัจจุบันซึ่งเกิดขึ้นตั้งอยู่เพียงขณะเดียวแล้วดับ เมื่อมันดับไป แล้วจิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นสืบทอดและตั้งอยู่เพียงขณะเดียวแล้วดับไป จิตจะเกิดดับทยอยกันไปไม่ขาด สายด้วยอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยคือ กิเลส กรรม และวิบาก トラบใดที่บุคคลยังไม่เข้าสู่ นิพพาน กระแสจิตก็ยังคงดำเนินเป็นสันตติเรื่อยไปตราบนั้น

ข้อความที่ว่า "ชีวิต อตภาพ สุข และทุกข์ทั้งมวลเป็นธรรมประกอบกันเสมอด้วยจิตเพียงดวง เดียว ขณะย่อมเป็นไปรวดเร็ว" หมายความว่า ชีวิต ร่างกาย สุข และทุกข์ที่บุคคลมี ก็มิอยู่ที่จิตซึ่ง เกิดขึ้นทีละดวงหรือขณะละดวง ช่วงเวลาที่ธรรมชาติมีสุขเป็นต้นดำรงอยู่จึงเป็นช่วงสั้นเท่ากับขณะจิต ที่ดำรงอยู่เพียงขณะเดียวแล้วดับไปนั้นเท่านั้น บรรดาสัตว์ทั้งหลายในภพภูมิทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นสัตว์

ประเภทที่มีอายุสั้นอย่างสัตว์เดียรัจฉานบางชนิด หรือที่มีอายุยืนมากถึงแปดหมื่นสี่พันกัปอย่างพวก อรูปพรหมประเภทเนวสัญญานาสัญญายตนะ ล้วนมีชีวิตดำรงอยู่ด้วยขณะจิตที่เกิดดับขณะละดวง เท่านั้น ไม่ได้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยจิตที่เกิดดับที่ละสองดวงหรือมากกว่าสองดวง เพราะจิตของสัตว์ในทุก ภพทุกภูมิที่เกิดดับที่ละหลายดวงไม่มี เพราะฉะนั้น ถ้าพิจารณาจากแง่ปรมาตม ไม่ว่าจะป็นมนุษย์ที่มี อายุสั้นเมื่อเปรียบเทียบกับอรูปพรหมที่จัดว่าเป็นสัตว์มีอายุยืนต่างก็มีชีวิตที่ดำรงอยู่จริง ๆ เท่ากัน คือ ช่วงเวลาของขณะจิตที่เป็นปัจจุบันเพียงขณะเดียว เพราะโดยปรมาตม สัตว์ชื่อว่าเกิดเมื่อจิตเกิด ชื่อว่า ตายเมื่อจิตดับ เป็นอย่างนี้เหมือนกันในทุกภพทุกภูมิ ในหลักพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการเกิดการตายไว้ ทั้ง 2 แบบ คือการเกิดการตายแบบข้ามภพข้ามชาติหรือการเกิดการตายอย่างที่เราชาวโลกทั่วไปเข้าใจ กัน และการเกิดการตายแบบชั่วขณะจิตที่พิจารณาจากแง่ปรมาตม การเกิดการตายทั้ง 2 แบบนี้ก็ ถูกต้องด้วยกันในขอบเขตแห่งความหมายของตน แต่เมื่อกล่าวถึง สังสารทุกข์หรือความทุกข์ที่เกิดจาก การเวียนว่ายตายเกิดอันไม่มีที่สิ้นสุดว่าเป็นสิ่งที่ควรทำลายให้หมดสิ้นไป พุทธศาสนาจะมุ่งเน้นถึงการ เวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ มากกว่าการเกิดการตายแบบชั่วขณะจิต เพราะการปฏิสนธิใน ร่างใหม่นั้นในอภิธรรมปิฎกแสดงไว้ในเรื่องเกี่ยวกับจิตว่า จิตของมนุษย์เกิดดับเป็นดวงๆ ติดต่อกัน ไปอย่างรวดเร็ว ในขณะที่คนกำลังจะตายนั้นจิตดวงสุดท้ายของชาตินี้ที่เรียกว่า “จุติจิต” จะดับลง และในทันทีนั้นเองจิตดวงใหม่ก็จะเกิดขึ้นในภพใหม่ทันที โดยไม่มีอะไรกั้นกลางระหว่างจิตทั้งสอง จิต ดวงใหม่ในภพใหม่นี้เรียกว่า “ปฏิสนธิจิต” แปลว่า จิตผู้ทำหน้าที่เชื่อมต่อระหว่างชาตินี้กับอีกชาติ หนึ่ง เมื่อทำหน้าที่ของมันแล้วปฏิสนธิจิตก็ดับไป ดังนั้น การเชื่อมต่อนี้จึงไม่ใช่เป็นการเดินทางของ วิญญาณอมตะอย่างที่เรียกว่าอัตตาหรือตัวตนที่ยังแต่ลอยออกจากร่างเก่าไปแสวงหาที่อยู่ในร่างใหม่ ดังเช่นคำสอนในศาสนาพราหมณ์แต่อย่างใดพระพุทธศาสนาถือว่าการเกิดใหม่เป็นไปตาม กระบวนการของเหตุปัจจัย หรือกฎแห่งเหตุและผลเท่านั้นเองซึ่งได้แก่ “กรรม” กรรมเป็นปัจจัยให้ สัตว์ที่ตายจากชาติหนึ่งสืบต่อกันในฐานะสมาชิกสายกรรมสายเดียว กล่าวคือ เมื่อคนเราใกล้ตาย จิต แสดงอาการเคลื่อนคือพราจากร่างกายลักษณะนี้เรียกว่า จุติจิต พอจุติจิตดับ ปฏิสนธิจิตก็เกิดขึ้น ปฏิสนธิจิตนี้ปรากฏหรือยึดเหนี่ยวอารมณ์อย่างเต็มที่จิตนั้นยึดอยู่ แล้วก็ดับไปในภพหน้า

ดังนั้น ที่สุดแห่งปัจจุบันชาตินี้กำหนดด้วยจุติจิตดวงนั้น ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นปรารถนามรรณ อย่างเดียวกันอันชนกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลปรุงแต่งให้ปฏิสนธิในโลกหน้า ปฏิสนธิจิตนั้นมีวิเศษ าวดล้อมแล้วมีต้นเหตุเป็นมูลเหตุ มีสังขาร (กรรม) ปรุงแต่งให้เกิดมีเจตสิกธรรมคอยประกอบค้ำชู ปฏิสนธิจิตนั้นจึงหมายเอาวิปากจิต เพราะสืบต่อภพหน้า โดยจะพบลักษณะการเชื่อมโยงระหว่าง ปฏิสนธิวิญญาณกับการรับรู้ภพภูมิต่างๆ ดังนี้

1) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ หมายถึง ญาณที่สามารถระลึกอดีตชาติ คือ ชาติก่อนได้เป็น จำนวนมาก กล่าวคือ ระลึกชาติได้ หนึ่งชาติ สองชาติ เป็นต้น ในภูณนี้ยังระลึกสิ่งที่ละเอียดอีกด้วย ในเรื่องปุพเพนิวาสานุสสติญาณนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับวัจจะในจุฬารัตนสูตร (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่..... ข้อที่ 15 หน้าที่ 5 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ภาษทั้งหลาย ก็เราเพียง ต้องการเท่านั้น ย่อมระลึกชาติได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง ตลอดสังสารวัฏก็เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏก็ปวิวัฏก็เป็นอันมากบ้างว่าในภพโน้น เรามีชื่ออย่าง นั้น มีโคตรอย่างนั้น เสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิด ในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น

เสวยสุขเสวยทุกขอย่างนั้น มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้ เรา ย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการพร้อมทั้งอุทเทสด้วยประการนี้ในอุทาน พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงบุพพกรรมของพระองค์ไว้มากมาย แต่ในที่นี้จะขอเลือกนำมากล่าวเป็นบางเรื่อง เท่านั้นดังนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 32 ข้อที่ 392 หน้า 471-474 มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, 2539)

ในพระชาติหนึ่ง พระองค์เป็นนักแสดงชื่อ อปุนาสี ได้กล่าวตู่ใส่ร้ายพระพุทธเจ้าสุริย ผู้มิได้ ประทุษร้ายต่อพระองค์เลย ผลกรรมนั้นทำให้เวียนว่ายในนรกได้รับทุกขเวทนาตลอดกาลนาน ในพระ ชาติสุดท้ายจึงถูกนางสุนทรีใส่ความในพระชาติหนึ่ง พระองค์ได้กล่าวตู่ใส่ความนั้นท้าวสาวกของ พระพุทธเจ้าสัพพาภิภู ต้องไปทนกรอกอยู่เป็นเวลานาน ในพระชาติสุดท้ายจึงถูกนางจิณฺจมาณวิกา มา ใส่ความ ในพระชาติหนึ่ง พระองค์ทรงฆ่าน้องต่างมารดาตาย เพราะเหตุแห่งทรัพย์โดยการลัก น่องชายตกลงชอกเขาแล้วเอาหินทุ่ม ในพระชาติสุดท้ายจึงถูกพระเทวทัตเอาหินทุ่มสะกิดกระเด็นมา กระทบพระบาทจนพระโลหิตห้อ ในพระชาติหนึ่ง พระองค์เป็นเด็กเล่นอยู่ที่หนทางใหญ่ เห็นพระ ปัจเจกพระพุทธเจ้าแล้ว จุดไฟเผาตัดไว้ทั่วทุกหนทาง ในพระชาติสุดท้ายจึงถูกพระเทวทัตชักชวนนาย ขมังธนูให้มาประทุษร้ายพระองค์ ในพระชาติหนึ่ง พระองค์เป็นนายควาญช้าง ได้ไล่ช้างให้จับมัดพระ ปัจเจกพุทธเจ้าผู้กำลังเดินบิณฑบาต ในพระชาติสุดท้ายจึงถูกช้างนาฬาคีรีจะประทุษร้ายเป็นต้น

ในญาณนี้เป็นเรื่องระลึกอดีตชาติที่ผ่านมา พระพุทธศาสนาย่อมชี้ให้เห็นว่าบุคคลที่ สามารถระลึกชาติได้นั้น จำต้องบำเพ็ญบารมีไว้เป็นหลายชาติ แต่ละชาตินั้นมีทั้งความสุขและความ ทุกข์ทรมาน ชีวิตที่ผ่านประสบการณ์มาแต่ละชาติเป็นเรื่องของกรรมที่อำนวยผลมาให้

2) จุตูปปาตญาณ ได้แก่ญาณที่พระองค์สามารถเห็นหมู่สัตว์ทั้งหลายกำลังจุติ (ตาย) กำลัง อุปัตติ (เกิด) นั้นหมายความว่า สัตว์ที่กำลังตายและกำลังเกิดสัตว์บางพวกทำดีก็ไปสถานที่ดี และบาง พวกทำชั่วก็ไปสู่สถานที่ไม่ดี (ทุกคติ) ในญาณนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ก็เราเพียงต้องการเท่านั้น ย่อมจะเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติแล้ว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของ มนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วจี ทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิยัตถิการกระทำด้วยมิจฉาทิฏฐิ เบื้อง หน้าแต่ตาย เพราะกายแตก เขาเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วจิสฺสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้าเป็นสัมมาทิฏฐิ ยัตถิการ กระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ใน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 14 ข้อที่ 505 หน้า 334-335 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ในญาณนี้ เมื่อพิจารณาแล้ว จะเห็นได้ว่า ทำไมคนเราจึงไม่เห็นสัตว์ที่เกิดที่ตายแล้ว จาก ข้อความที่อ้างข้างบนนี้จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงเห็นบรรดาสัตว์กำลังตาย กำลังเกิด ด้วยทิพยจักขุ หรือตาทิพย์ ซึ่งมนุษย์ปุถุชนธรรมดาไม่สามารถเห็นได้ จุตูปปาตญาณเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องถึงกฎแห่ง กรรมและสังสารวัฏพระองค์ทรงมีจักษุทิพย์ด้วยญาณทั้งสามคือ อตติตังสญาณ อนาคตังสญาณ และปัจ จุปันนังสญาณ

1) **อดีตตั้งสัจญาณ** ปรีชาหยั่งเห็นเหตุการณ์ในส่วนอดีตกาลว่า เป็นเหตุการณ์อะไรครั้งไหน อย่างไร เป็นต้น เหมือนตนเองได้เห็นมาก่อน

2) **อนาคตตั้งสัจญาณ** ปรีชาหยั่งเห็นเหตุการณ์ในอนาคตอันไกลว่าเป็นเช่นไรเกิดขึ้นเมื่อไรที่ ไหน เป็นต้น ญาณนี้จะสามารถพยากรณ์เหตุการณ์อนาคตได้อย่างแม่นยำดุจตาเห็น

3) **ปัจจุบันตั้งสัจญาณ** ปรีชาหยั่งรู้เห็นเหตุการณ์ในปัจจุบันอันจะเกิดขึ้นในระยะใกล้และรู้ได้ ว่าเป็นเหตุการณ์อะไร เกิดที่ไหน มองเห็นเหตุการณ์เฉพาะหน้าได้อย่างแจ่มแจ้ง เป็นต้น

4) **อสาวิกขยญาณ** หมายถึงญาณที่สิ้นอาสวะกิเลส พระองค์ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตมุตติ ปัญญาวิมุตติ ในญาณนี้ถือว่าเป็นวิชาสูงสุดทางพระพุทธศาสนาพระองค์สามารถทำลายกิเลสอาสวะ ได้โดยเด็ดขาด พระองค์ได้ตรัสกับวัจฉะไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เราทำให้แจ้งแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะ ทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันแล้วเข้าถึงอยู่ในวิชา 3 เป็นหลักฐาน ยืนยันได้ว่า ทางพระพุทธศาสนายอมรับเรื่องสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพ ข้ามชาติอย่างแน่นอน เรื่องสังสารวัฏนี้พยายามชี้ให้เห็นว่า การตายไม่ใช่กระบวนการสุดท้ายของ ชีวิตหรือจบสิ้นเท่านั้นชีวิตใหม่ต้องดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่องตามแรงแห่งกรรมนั้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 13 ข้อที่ 242 หน้าที่ 238 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

กระบวนการเกิดดับหรือการทำงานหรือ หน้าที่ของวิญญาณหรือจิตมีดังนี้ ปฏิสนธิจิตทำ หน้าที่เกิดขึ้นสืบต่อ ภพใหม่เป็นขณะแรกของจิตที่ปรากฏขึ้นในภพใหม่นั้น โดยที่จิตดวงแรก คือภวัง คจขณะหรือภวังค์ไหว กล่าวคือภวังคจิตที่ได้รับการกระทบของ อารมณ์ จนเกิดการไหวตัวขึ้นมา ภวังค์อุปจเฉทก็ทำหน้าที่ตัดกระแส ภวังค์ เป็นจิตดวงสุดท้ายที่เป็นวิบากจิตซึ่งรับผลของกรรมสืบ ต่อมา และเป็นภวังค์ดวงสุดท้ายก่อนที่จิตจะขึ้นวิถีทำงาน ต่อจากนั้นก็เป็น มโนวิญญาณหรือมโนทวาร าววิชชนะ ทำหน้าที่ทางการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส และการถูกต้องสัมผัสที่รับทางปัญจ ทวาร หรือเป็นการทำหน้าที่ที่เกิดขึ้นมาจากมโนทวาร (อัมมารมณหรืออารมณ์ ที่เกิดขึ้นทางใจ) โดยตรง โดยมีขณะจิตเป็นตัวเสพอารมณ์ จนกระทั่ง จิตจิตทำหน้าที่เคลื่อนจากภพปัจจุบัน (ตาย) จิต ที่ทำหน้าที่นี้ คือ จิตดวงสุดท้ายของชาติหนึ่งๆ จะปรากฏได้เพียงขณะจิตเดียวในภพ ชาติหนึ่งๆ จิตที่ ทำหน้าที่นี้ก็คือจุตติจิต หรือจุตติวิญญาณ เป็นจิตประเภทเดียวกับปฏิสนธิจิตและภวังคจิต โดยทำหน้าที่ เก็บกรรม กิเลส และ รักษา ภพชาติไว้เช่นเดียวกัน เมื่อจุตติดับลง ปฏิสนธิจิตก็เกิดทันทีในภพ ใหม่ โดยไม่มีจิตใดอื่นเกิดคั่นระหว่าง และเมื่อทำหน้าที่ปฏิสนธิเสร็จ แล้วก็ดับลง โดยเกิดขึ้นครั้งเดียว เท่านั้น

บทสรุป

การปฏิสนธิวิญญาณ คือ จิตดวงแรกที่ปรากฏในภพนี้ ส่วนรูปที่ปรากฏขึ้นครั้งแรกเรียกว่า “กลละ” คัมภีร์พระอภิธรรมอธิบายต่อว่า กลละเป็นรูปอันตั้งต้นขึ้นเมื่อเจตจำนงของจิต (หรือเชื้อ กรรม) ดึงรูป ปรมาณูที่เหมาะสมมาก่อเป็นร่างภายใต้การทำงานที่ของจิตร่วมกับ เจตสิกในขณะนั้นๆ เรียกอุปตั้งต้นที่ต่อไปจะกลายเป็นร่างกายนี้ว่า กัมมชรูป การเกิดขึ้นของชีวิตจึงเกี่ยวข้องกับความจริง สามส่วนคือ จิต เจตสิก และรูปปรมาณูหรือความจริงสุดท้าย ประชุมเข้าด้วยกัน เป็นกองของนามรูป

หรือชั้น 5 นั้น ซึ่งคนจำนวนมากยังเชื่อว่า นามคือ จิต ส่วนรูปปรมาณูคือร่างกาย ทั้งสองส่วนเป็นความจริงอิสระสองส่วน ที่มาเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเหมือนความเชื่อทวิภาคเรื่องร่างกายกับจิต นอกจากนั้นปฏิสนธิวิญญาณยังก่อให้เกิดวิญญาณ (วิญญาณในชั้น 5) 6 ประการ คือ (1) จักขุวิญญาณ (ความรู้ารมณ์ทางตา) (2) โสทวิญาณ (ความรู้ารมณ์ทางหู) (3) ชานวิญาณ (ความรู้ารมณ์ทางจมูก) (4) ชิวหาวิญาณ (ความรู้ารมณ์ทางลิ้น) (5) กายวิญาณ (ความรู้ารมณ์ทางกาย) (6) มโนวิญาณ (ความรู้ารมณ์ทางใจ) 27 อันจะ ทำให้มนุษย์เจริญเติบโตได้อย่างสมบูรณ์ มีหน้าที่หลักๆ ได้ 8 อย่าง คือ (1) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งารมณ์ทางมโนทวาร เรียกว่า มโนวิญาณ (2) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งารมณ์ทางตา เรียกว่า จักขุวิญาณ (3) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งารมณ์ทางหู เรียกว่า โสทวิญาณ (4) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งารมณ์ทางจมูก เรียกว่า ชานวิญาณ (5) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งารมณ์ทางลิ้น เรียกว่า ชิวหาวิญาณ (6) ทำหน้าที่รับรู้หรือรู้แจ้งารมณ์ทางกาย เรียกว่า กายวิญาณ (7) ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพเก่า เรียกว่า จุติจิต และ (8) ทำหน้าที่เกิด ในภพใหม่ เรียกว่า ปฏิสนธิจิต 28 ปราภภูอยู่ในชั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ อาศัยกระบวนการทางธรรมชาติที่เรียกว่า ปฏิจสมุปบาท 12 ประการ จึงเกิดขึ้นมาได้ เป็นวิญญาณในแบบข้าม ภาพข้ามชาติและแบบชาติปัจจุบัน วิญญาณหรือจิตมีอยู่เพียงเพื่อแสดง ความเป็นไตรลักษณ์ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับตลอดเวลา จนกว่าจะ บรรลุความดับอย่างสิ้นเชื้อคือ พระนิพพาน

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์). (2555). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. พิมพ์ครั้งที่ 32. กรุงเทพมหานคร: กองทุน ป.อ. ปยุตโต.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 34. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเมธีธรรมาภรณ์. (2533). *พุทธศาสนากับปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด
- พุทธทาสภิกขุ. (2554). *พจนานุกรมธรรม ฉบับพุทธทาส*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- อุทัย บุญเย็น. (2545). *พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์โพธิเนตรจำกัด.

